

A NAGYBIRTOK VÉDELMEBEN. KÁROLYI GYULA 1935-ÖS ADATGYŰJTÉSE**

Kulcsszavak: *agrártársadalom; földreform; gazdálkodás; munkaerő; nagybirtok; parasztság; statisztika*

A világgazdasági válság magyarországi megjelenése egyelőre csupán korlátozott mértékben ingatta meg a bethleni államberendezkedés stabilitását, ám annál jelentősebb változásokat indított el a közbeszéd terén. A korabeli sajtóban és egyéb publicisztikai kiadványokban egyre inkább központi helyet foglalt el az agrártársadalom, illetve a parasztság életviszonyaival való szembesítés igénye, s társadalmi felemelkedésüknek a birtokviszonyok radikális átalakításával való összekapcsolása.¹ Publicisztikai téren az 1934-es év tekinthető a kulcsidőszaknak, amikor egyértelműen egy széles keretű polémia bontakozott ki, melynek során a népi mozgalom képviselői, több neves gazdasági szakember (Kerék Mihály, Matolcsy Mátyás), valamint számos baloldali és jobboldali radikális politikus egyértelműen egy nagyszabású földreformban látta a kérdés megoldását.² A téma kapcsán megszólalók körében egyre erősebbé vált a földreformot követelők tábora, melyet a korszak egyik tekintélyes publicista-ideológusa, Szekfű Gyula is megtámogatott.³ Egy telepítés formájában megvalósítandó földosztás már a Gömbös-kormány programjának tekintett nemzeti munkatervben is szerepelt.⁴ A földművelésügyi minisztériumban pedig hamar megindult az

* PÜSKI Levente (1965), az MTA doktora, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, puski.levente@arts.unideb.hu.

** A tanulmány az NKFI K 120197 számú pályázatának keretében és a DAB Történelmi Munkabizottságának támogatásával készült.

1 ORMOS Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja*. Eötvös–PolgART, Bp., 2004 (a továbbiakban ORMOS: *Világválság*). 289–291.

2 Ettől eltérően Hegedűs István szerint a földkérdés 1936-tól, a telepítési törvény életbe lépése után vált a korabeli közélet központi témájává. Hegedűs István: *Feudális eredetű maradvány vagy a modern világgazdaság része? A „nagybirtok-vita” két világháború közötti történetéhez = Doktorandusz hallgatók I. konferenciája*. Szerk: BALLABÁS Dániel. Eszterházy Károly Főiskola Líceum, Eger, 2013. 46.

3 SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas, Bp., 1989. 423.

4 Ennek részletes elemzésére nézve: VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom*. Kronosz, Pécs, 2018. 289–295; NAGY József: *A Gömbös-féle telepítési törvény előzményei*. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Új sorozat XXI. Eger, 1993. 85.

anyaggyűjtő-előkészítő munka, amely újabb ösztönzést adott a téma napirenden tartásának.

A vita több okból sem hagyta hidegen gróf Károlyi Gyula Szatmár megyei nagybirtokost sem, aki egyértelműen a reformellenesek táborát erősítette. Egyrészt közgazdasági alapon, mert meg volt győződve arról, hogy a nagybirtokon hatékonyabban lehet gazdálkodni. Ebbeli meggyőződését saját tapasztalatai is támogatták, birtokain ugyanis sikeresen ötvözte a magas technológiai színvonalú gazdálkodást a pénzügyi eredményességgel.⁵ Másrészt egyfajta liberális-konzervatív pozíció alapján, abból kiindulva, hogy a gazdasági-társadalmi élet alapja a magántulajdon elve, melyet nem szabad kívülről, állami eszközökkel felforgatni. Harmadrészt ösztönzőleg hatott rá, hogy a földosztást szorgalmazók többsége nem állt meg a szociálpolitika terepén, hanem azt tágabb politikai/ideológiai összefüggésrendszerben kívánta elhelyezni. Utóbbiak részéről rendre előjött érvként, hogy a földosztás egyfajta nemzeti-hatalmi küzdelem is a „feudális” és jórészt idegen eredetű arisztokrácia, valamint a nemzeti megújulás fő letéteményesének tekintett parasztság között.⁶

Ha konkrét előzményeket keresnénk, akkor valószínűleg két tényezőt emelhetnénk ki. Egyrészt Kerék Mihálynak, a neves agrárszakembernek az 1934. őszi írásait, aki többek között azt hangoztatta, hogy az ország jövője szempontjából döntő kérdés a föld megosztása, hogy gyökeres reformra van szükség, és hogy termelési téren az önálló családi gazdaságé, azaz a kisüzemé a jövő.⁷ Másrészt azokat a sajtóhíradásokat kell említünk, melyek szerint már a reform konkrét elemeinek a kidolgozása volt napirenden. Mellesleg Károlyi pozíciója egyáltalán nem tekinthető egyedinek, az szorosan illeszkedett abba a vonulatba, ahogyan a konzervatív tábor viszonyult a földkérdéshez, illetve az agrárszféra helyzetéhez.⁸

5 Károlyi gazdálkodására nézve részletesen: PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)*. Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Bp., 2016. 87–92. Ez egyébként a kortársak számára is ismert volt. LIPTÁK László publicista és politikus éppen egyik, 1935-ben megjelent írásában dicsérte Károlyi gazdaságának színvonalát, olyannyira, hogy Éber Antal, a bankélet egyik vezető alakja országgyűlési képviselőként egy ízben a következőképp nyilatkozott egy beszélgetés során: „Azt elhiszem, hogy az Esterházy Tamások lába alól kicsúszik a föld, de azt nem hiszem, hogy valaha is kicsúszik az Esterházy Mórícok, Károlyi Gyulák lába alól, mert azok kitűnő gazdák, dolgoznak és takarékosodnak”. LIPTÁK László: *A magyar agrárpolitika az új idők tükrében*. Bp., 1935. 51; Magyar Hírlap 1935. dec. 13. 4.

6 ORMOS: *Világválság*. 327.

7 Magyarország 1934. nov. 13. 3–4; 1934. nov. 17. 3.

8 Nézetekre nézve lásd BARTHA Ákos: *A földkérdés diskurzusa. Nép és konzervatív mesternarratíva a két világháború közötti Magyarországon* = Uő: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*. MTA BTK, Bp., 2017. 127–129.

A szatmári gróf az 1930-as évek közepére jelentős karriert tudhatott maga mögött. Már a századelő politikai küzdelmeibe is bekapcsolódott, 1919-ben egy ideig vezetője volt a szegedi ellenforradalmi kormánynak, 1930-ban külügyminiszter lett, majd 1931–32 folyamán rövid ideig a miniszterelnöki bársonyszéket is elfoglalta. Kormányfői posztjáról való lemondását követően azonban csupán a felsőház keretein belül politizált, az azonban pályája során soha nem volt rá jellemző, hogy publicisztikai tevékenységet folytasson.⁹ Most azonban éppen erre szánta rá magát, és nem véletlenül. Az persze némi megnyugvással tölthette el, hogy a Gömbös-kormány földművelésügyi miniszterei – 1932–35 között Kállay Gyula, 1935 elejétől pedig Darányi Kálmán – alapvetően konzervatív politikusok voltak, akiktől távol állt mindenfajta radikalizmus.¹⁰ A szatmári gróf így feltehetően inkább attól tartott, hogy a közéleti diskurzus jellege mégis gyakorolhat bizonyos befolyást a kormányzati reformtervekre. Vélhetően ez állhatott a háttérben annak, hogy 1935 január elején négy szemközti tanácskozást folytatott Kállay Miklós földművelésügyi miniszterrel, kifejezetten a telepítés témájáról.¹¹ Károlyi azonban nem állt meg az informális tájékoztásnál, hanem úgy döntött, hogy – tőle szokatlan módon – a széles nyilvánosság előtt is megszólal. Fellépésének eredményességét segítő nem pusztán véleményközlésre törekedett, hanem saját érvrendszerét kívánta szembefordítani a reformpárti csoporttal. Úgy gondolta, hogy a statisztikai/szakmai szemléletmódot előtérbe állítva, lényegében a föld népességeltartó képességére kell korlátozni a témáról folyó diskurzust. 1934-ben nagyszabású adatgyűjtésbe kezdett arról, hogy egyes nagybirtokok hogyan gazdálkodnak, pontosabban, hogy különböző formákban hány embernek adnak munkát és megélhetést. Munkája kettős célt szolgált. Egyrészt egyszerűen azt akarta szemléltetni, hogy az országban sok szakszerűen és korszerűen vezetett uradalom van, s nem igazak az elmaradottságról, feudalizmusról szóló vádak. Másrészt azzal kívánt érvelni a nagybirtok mellett, hogy bizonyítja, milyen nagyszámú munkaerőnek biztosít az megélhetést.

Károlyi először 1935. január elején állt a közvélemény elé. Saját indoklása szerint azért, mert „az utóbbi időben megindult egy részint tudatlan és tájékozatlan mozgalom”, amely szerint „minden agrárbajnak oka a nagybirtok létezése és hogy ezek feloszlása sokkal több ember megélhetését és boldogulását tenné lehetővé”.¹² Ezután – állítását alátámasztandó – publikussá tette 29 uradalomra vonatkozó adatait, és az

9 Addigi politikai karrierjére nézve lásd PÜSKI: *i. m.* 27–86, 104–108.

10 ORMOS Mária: *Kállay Miklós (1887–1967)*. *Korunk* III. XV(2004). 3. sz. 70; VONYÓ: *i. m.* 316–317; KEREPESZKI Róbert: *Darányi Kálmán. Pályakép, személyiség, korrajz*. Kronosz, Pécs, 2018. 92–102.

11 8 Órai Ujság, 1935. jan. 5. 12. A történet csattanója, hogy Kállay pár nappal később lemondott posztjáról.

12 Pesti Napló 1935. jan. 5. 5.

ahhoz kapcsolódó számításait. Az előzetes elképzelések annyiban mindenképpen beváltak, hogy a sajtó azonnal lecsapott a témára. A vezető napilapok központi helyen és részletesen tárgyalták a témát, ami részben Károlyi személyének szólt, részben pedig korszerűnek tekinthető megközelítési módszerének. Utóbbi azt jelentette, hogy a Károlyi-féle anyaggyűjtést nem lehetett egyszerű válaszokkal elintézni, azok alapos és szakszerű vizsgálatot igényeltek. Éppen ezért hosszú és sokrétű diskurzus, illetve polémia bontakozott ki Károlyi, valamint a megszólaló publicisták és szakemberek között, s hónapokon keresztül többször visszatérő témát szolgáltatottak a korabeli sajtóban. A *Budapesti Hírlap* külön mellékletet szentelt neki,¹³ az Est-konszernél pedig sajátos munkamegosztást alakítottak ki: a *Pesti Napló* inkább Károlyi megnyilatkozásainak adott hangsúlyosabban teret, míg a *Magyarország* az elutasító kritikát megfogalmazó Móricz Miklósnak. Ehhez képest a történeti szakirodalom utóbb feltétebb röviden intézte el az egészet: megelégedett a Károlyi-féle akció megemlékezésével, egyetlen eleme kiemelésével vagy a cáfolatok egyszerű átvételével.¹⁴ A mondottak tükrében célszerűnek tűnik részletesebben is megnézni a vita résztvevőinek állításait és érvrendszerét.

A szatmári gróf az anyaggyűjtésnél előtérbe helyezte saját és ismeretségi köre birtokait, de emellett tudatosan súlyt fektetett arra, hogy a közismerten jól gazdálkodók kerüljenek be a vizsgálati körbe. Ez 29 uradalom 241 624 holdnyi földjét jelentette, de utóbbiba – a kisüzemi gazdálkodás lehetőségeivel való összevetést szem előtt tartva – csak azoknak a mezőgazdaságilag művelhető részét (szántó, kert, rét, legelő) vette figyelembe. Számításai alapján a fenti terület 18 870 keresőnek (gazdatisztek és tisztviselők, iparosok, szegődményes cselédek, hónapos munkások) nyújtott teljes egzisztenciát. Plusz fél megélhetést biztosított 32 933 részes aratónak és cséplőnek, valamint egyéb munkásoknak, ami az előbbi számnak a felét, 16 461 keresőt foglal magában. (A feles számításoknál Károlyi abból indult ki, hogy az adott nagybirtok a különböző módon alkalmazott munkások idejének csak egy részét foglalja le.) Ehhez jön még – 70 filléres napszámmal számolva – annyi munkamennyiség, amennyi megfelel 2589 napszamosnak. Az összesen 37 920 keresőt egyúttal családosnak vette, és fejenként plusz öt személlyel számolva azt a végeredményt kapta, hogy a fenti birtokok összesen 189 600 főnek biztosítanak megélhetést. Ellenpólusként azonban – tette hozzá –, ha a földeket 20 holdas birtokokra osztják fel, akkor az csupán 11 852

13 Budapesti Hírlap 1935. jan. 20. 7–10.

14 NAGY: *i. m.* 98; BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, New York, 1983. 86. Ormos Mária pedig egy távolról sem releváns kérdést, az egyes birtoktípusok árutermelésének értékét állította a középpontba. ORMOS: *Világválság*. 328. Részletesebb elemzés: FARKAS Zsolt: *A földkérdés vizsgálata Károlyi Gyula két adatgyűjtése és azok korabeli sajtóinterpretációi alapján*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2017. (<http://hdl.handle.net/2437/238284> – Utolsó megtekintés: 2021. 01. 22. A dolgozat csak hozzáférési jelszóval érhető el.)

család, 13 holdas birtokokkal számolva pedig 17 778 család megélhetését biztosítja. A számok alapján levont konklúzió szerint tehát a nagybirtok nagyjából háromszor annyi embernek tudott munkát adni, mintha kisbirtokokra lett volna felosztva a terület. Bár ebből elvileg egy teljes földosztás-ellenesség következne, Károlyi eddig nem kívánt elmenni. Csupán annyit állított, hogy nézete szerint „egy erőltetett parcellázás az agrárlakosság egy igen nagy részét megfosztaná megélhetési lehetőségtől, ami a legsúlyosabb szociális és politikai bajok előidézője lehet”.¹⁵

Az anyaggyűjtés eltérő reakciókat váltott ki, de – igazodva Károlyihoz – egyik lap sem kívánta közvetlen pártpolitikai síkra terelni a témát, holott lehetett volna. A kormánypolitikusok közvetlenül nem nyilvánítottak véleményt, de Gömbös Gyula miniszterelnök 1935. február közepén adott rádióinterjújában úgy fogalmazott, hogy semmilyen földreformot nem akar. Helyette „folyamatos nemzeti birtokpolitikáról” beszélt, amely telepítés útján kívánja mérsékelni a latifundiumoknak egyes térségekben érvényesülő, egyoldalú túlsúlyát.¹⁶ Eközben a kormányközeli publicisták és lapjaik kifejezetten erőteljesebb és reformpárti hangot ütöttek meg.¹⁷ Néhány újság óvatosságból megelégedett azzal, hogy fórumot biztosított Károlyi számára, az agrárius-konzervatív körök pedig örömmel fogadták a Károlyi-féle eredményeket, és különösebb kritika nélkül közölték azokat.¹⁸ A témával foglalkozó írások között azonban többségben voltak a bíráló, illetve elutasító állásfoglalások. Ezek egy része felszínes módon ítélte el a szatmári gróf akcióját,¹⁹ megelégedve azzal, hogy pusztán a múlt védelmét lássa benne. Számos esetben azonban kifejezetten szakszerű elemzések is napvilágot láttak. Előljáróban le kell szögezni, jóllehet az egész vizsgálat önbevalláson alapult, a nyers adatokat rendszerint nem kérdőjelezték meg, mint ahogyan Károlyit sem vádolták tudatos hamisítással. Ifj. Leopold Lajos szociológus egyes pontoknál korrekciót tartott szükségesnek – mindenekelőtt túlzottnak tartotta a feles munkaerő nagyságát –, ezen túl azonban alapvetően egyetértett a vizsgálati eredményekkel. Kovács Alajos, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója már erőteljesebben elhatárolódott az akciótól. Szerinte tévedés volt Károlyi részéről, hogy minden keresőt egyúttal családfőnek is tekintett, mint ahogy túlzásnak látta a családméreteket is, bár a keresők összlétszámát önmagában nem tekintette teljesen rossz adatnak.

15 Pesti Napló 1935. jan. 5. 5.

16 Budapesti Hírlap 1935. febr. 15. 3.

17 Áruklodó ebből a szempontból, hogy Oláh György – elismerve Károlyi magas szintű gazdálkodását – többek között azzal indokolta a felosztás szükségességét, hogy a nagybirtokok többsége rosszul gazdálkodik. Új Magyarország 1935. jan. 8. 1.

18 Köztelek 1935. jan. 13. 46; 1935. febr. 17. 134. Az agrárlap ráadásul csokorba szedte az inkább Károlyit támogató politikusok és közéleti személyek nyilatkozatait: Sigray Antal, Schandl Károly, Ernszt Sándor, Mándy Sámuel, báró Vay Miklós, Kenéz Béla. Köztelek 1935. jan. 20. 60.

19 Népszava 1935. jan. 6. 3; Új Magyarország 1935. jan. 8. 1.

Ehelyett azt állította előtérbe, hogy a felmérés erősen részleges volt. Elismerte, hogy a munkaerő-foglalkoztatás méreteire nézve országos szinten nincsenek részletes és megbízható statisztikai anyagok, ám azzal érvelt, hogy jobb híján a népszámlálási statisztikákból kellene kiindulni. Utóbbi pedig a 100 holdon felüli birtokok esetében átlagosan 24,4 fős, a 100 holdon aluliaknál ellenben 30,7 fős népsűrűséget mutat ki, ami szerinte világosan cáfolja Károlyi eredményeit.²⁰

Móricz Miklós, a korszak neves statisztikusa jóval alaposabb volt Kovácsnál. Abban egyetértett vele, hogy az eredmények nem vetíthetők ki országos méretekre. Ha ugyanis ezt tennék, akkor csak a nagybirtokra 4,1 millió fő jönne ki, miközben a teljes agrárnépesség 4,5 milliót tesz ki. Nem vádolta Károlyit hamis adatok közlésével, ellenben hangsúlyosan mutatott rá arra, hogy az anyagyűjtés – a kapott információkon túl – részben a szatmári gróf saját számításain alapul. Mindenekelőtt azt bírálta, hogy a kiválasztott területek – tendenciózusan – az országos átlagnál jóval nagyobb mértékben tartalmazznak szántóföldet, aminek természetszerűleg nagyobb a munkaerőigénye. Ő is vitatta a családok esetében az ötszörös szorzó alkalmazását, valamint minden kereső egyúttal családfőnek is tekintését. Az 1930. évi népszámlálási statisztikát idézve rámutatott, hogy bár a cselédségnél a gyermeklétszám valóban átlag feletti, de messze áll a Károlyi által feltételezettől. Az őstermelők esetében ugyanis, fejtette ki, 100 keresőre 127 eltartott jut, a cselédséget illetően ellenben 175. Emellett túlzottnak találta a részes és idénymunkások, valamint a napszámosok számát, mivel szerinte ezek egy része a cselédek családtagjaiból került ki. Végül hasonló módszertani alapra helyezkedett, mint Kovács, és népszámlálási adatokkal kívánta bizonyítani a nagybirtok rosszabb foglalkoztatási mutatóit.²¹

Károlyi kész volt reagálni a bírálatokra. Válaszában elismerte, hogy a 29 kiválasztott nagybirtok valóban a jobban kezelték közzé tartozott, de hozzátette, ő nem is akart országos szintű adatsorral előállni. Majd megvédte számításait a családméreteknél és a feles munkaerő-számításnál egyaránt. Utóbbinál arra hivatkozott, hogy a cselédek családtagjait nem lehet más kategóriáknál számításba venni, hiszen ők aratást, részes munkát nem vállalhatnak.²² Fellépése nem merült ki ennyiben, hanem folytatta az anyagyűjtést, majd 1935 áprilisában nagyobb volumenű eredményekkel állt elő. Ekkor már 133 nagybirtokot vont be a vizsgálati körbe, de változatlanul azok művelt területeit figyelembe véve, ami összesen 808 389 holdat jelentett, melyen a korábbi metódust követve tagolta a felhasznált munkaerőt. Végül összesen 108 019 fővel számolt, ami családtagokkal (ötszörös szorzóval) együtt 540 095-re emelkedett. Ezzel szemben – összevetésként – a fenti terület 20 holdas birtokok esetén 40 419,

20 Budapesti Hírlap 1935. jan. 20. II.

21 Statisztikai Tudósító 1935. jan. 6. 2; Magyarország 1935. jan. 6. 3.

22 Pesti Napló 1935. jan. 8. 5.

13 holdasoknál pedig 62 184 főt tarthatott volna el.²³ Végeredményben tehát Károlyi nem csinált mást, mint ugyanazon számítási módszereket alkalmazva megerősítette az első felmérés eredményeit. Munkájának legfőbb üzenetét abban lehet megragadni, hogy miután a szélesebb vizsgálati kör is hasonló eredményeket hozott, a következtetések bizonyos fokig országos szinten is általánosíthatók lettek.

A reakciók természetesen ezúttal sem maradtak el. Voltak, akik megelégedtek bizonyos konkrét részkérdések alaposabb górcső alá vételével. Hartyányi Zoltán a Pesti Hírlapban arra mutatott rá, hogy több községnél a népszámlálások jóval kisebb népességet mutatnak ki annál, mint ami a Károlyi-anyaggyűjtés alapján várható lenne. Így például a Coburg-uradalomhoz tartozó Pusztavacs községben a számítási módszerek szerint 4765 lakosnak kellene lennie, miközben ott valójában csak 1685-en élnek.²⁴ Abba azonban már nem ment bele, hogy ez a birtokos adatszolgáltatására vagy Károlyi felhasználási módszerére vezethető-e vissza.

Az átfogóbb kritikák közül a Pesti Naplóban megjelent Milhoffer Sándorét azért érdemes kiemelni, mert próbált kiegyensúlyozott maradni. Közvetlenül a napszámosság nagyságrendjét vitatta, jelezve, hogy amíg Károlyi 70 filléres bérrel számolt, addig a földművelésügyi minisztérium felmérései alapján annak összege 1934-ben napi 1,2 és 1,7 pengő körül mozgott, melynek alapján természetesen kevesebb keresőt kellene számolni az adott kategóriánál. Ebből kiindulva arra a várható konklúzióra jutott, hogy a szatmári gróf anyaggyűjtéséből nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni a nagy uradalmak népességmegtartó képességéről. Ugyanakkor annyiban mégis kész volt figyelembe venni a bírált munka eredményeit, hogy hozzátette: a telepítés formájában megvalósítandó reformot csakis célzottan, a regionális sajátosságok figyelembevételével, a nagybirtokrendszer felszámolása nélkül kell(ene) megcsinálni.²⁵

A legfajsúlyosabb állásfoglalás azonban most is Móricz Miklóse volt, aki többnyire korábbi állításait ismételte meg. Rámutatott arra, hogy a vizsgálati körben bevont birtokok művelési szerkezete eltér az országos adatoktól, a felmérésből jelentős földterületek maradtak ki – elsősorban az erdők –, továbbá irreálisan eltúlzott minden esetben öttagú családokkal számolni. Hozzátette, hogy a vizsgálat a hazai nagybirtokállománynak nagyjából egynegyedét fogja át. Kritikáját alátámasztandó jelezte, hogy a Károlyi-felmérés eredményének országos kivetítése alapján 2,2 millió földnélkülivel kellene számolni, míg az 1930. évi népszámlálás csak 1,75 millió főt regisztrált. A tisztviselői és cselédlétszámot késznek bizonyult elfogadni, a napszámosságoknál, valamint a részes és idénymunkásoknál azonban – tette hozzá – reálisabb lenne az egyharmados számítási mód. Így a mintegy 108 000 személy helyett legfeljebb

23 Uo. 1935. ápr. 16. 7.

24 Pesti Hírlap 1935. ápr. 17. 17.

25 Pesti Napló 1935. ápr. 28. 42.

70 000 munkás figyelembevétele lehet valós. Végül arra a következtetésre jutott, hogy szerinte a nagybirtok népesedési szempontból egyértelműen vákuumterületnek számít.²⁶ A neves közgazdász, Matolcsy Mátyás ugyancsak bekapcsolódott a vitába, bár nem állt elő új szempontokkal. Ő is a népszámlálásokkal jött elő, valamint a Károlyi-féle felmérésből főleg azt emelte ki, hogy a cselédek több birtokon is dolgozhatnak, így őket többszörösen meg lehet a statisztikában jeleníteni. Majd hozzátette, hogy a népszámlálások alapján egyértelműen a kisbirtok rendelkezik nagyobb népességfenntartó súllyal.²⁷ Károlyi ismételten reagált – valószínűleg szakmai elismertsége miatt elsősorban Móricz Miklósról figyelve –, de lényegében nem állt elő új szempontokkal vagy következtetésekkel. Így leszögezte, hogy a felmérésnél nemcsak egyes birtoktesteket hagyott figyelmen kívül – elsősorban az erdőgazdaságokat –, hanem azok alkalmazottait is. A napszámnál valóban napi 70 fillérrel számolt, de éves szinten 400 pengővel, ami már egyáltalán nem tekinthető alacsonynak. A mezőgazdasági munkásságnak a népszámlálásokban megmutatkozó nagyságrendjére vonatkozóan arra hívta fel a figyelmet, hogy az uradalmakon dolgozók egy része nem tekinthető teljesen földnélkülinek, ha pedig a napszámosok, idény- és részmunkások több birtokon is dolgoznak, akkor nem fele részben, hanem teljes személyként kellene őket figyelembe venni. A családméreteknél pedig nem követett el egyoldalúságot, mert szerinte a kisbirtokosoknál is ugyanúgy lehet ötfős családokkal számolni.²⁸ Miután a továbbiakban egyik oldal sem tudott előállni újabb érdemi szempontokkal és érvekkel, a vita legkésőbb 1935 júniusára lecsengett.

Károlyi annak idején azért indította el az akcióját, hogy új, korszerű és egyértelműen meggyőző érvrendszert szolgáltatson a nagybirtokok mellett és egy radikális földreform követelésével szemben. A vita során kiderült, hogy a két egymással márkánsan szembenálló oldal alapvetően elbeszélt egymás mellett. Amíg a szatmári gróf saját eredményeit védte, addig a vele szemben álló szakemberek és publicisták alapjaiban kérdőjelezték meg a felmérés hitelességét, és a népszámlálások egyes kiválasztott adatsorait szegezték szembe vele. A bírálatok számos esetben egymást erősítve mutattak rá a Károlyi-felmérés problematikus elemeire, bár ebbéli buzgalmukban nem vettek észre egy egyszerű számítási hibát. A keresők összlétszáma ugyanis az új anyaggyűjtésnél csak akkor jöhetett volna ki, ha a hónapos munkásokat teljes egészében figyelembe veszik. Érdemesnek tűnt próbaként megvizsgálni, hogy milyen eredményeket hozna a felmérés, ha bizonyos fokig figyelembe vennék a megfogalmazott szakmai kritikákat. A napszámosok esetében meghagytam a Károlyi-féle számítási

26 Budapesti Hírlap 1935. ápr. 16. 14.

27 Pesti Napló 1935. jún. 2. 7.

28 Uo. 1935. ápr. 24. 7.

módot,²⁹ a másik kettőnél azonban korrekcióra került sor. Ugyanakkor elfogadtam a szatmári gróf azon érvelését, miszerint egy földreformnál valóban nem lehet a teljes területtel, hanem csak annak kisbirtok formájában is művelhető részével számolni. A családméreték kérdését ugyanakkor teljesen kizártam, mert ennek vizsgálata az adott keretek között végképp lehetetlen vállalkozásnak tűnik.

	Károlyi foglalkoztatási adatai a második felmérés alapján	A módosítások alapján készült adatsor
Gazdatiszt és tisztviselő	1260	1260
Iparos	3656	3656
Cseléd	29 119	29 119
Hónapos cseléd	24 326 12 163 (felezve)	8109 (harmadolva)
Részes arató, cséplő, kapás és idénymunkás	87 397 42 198 (felezve)	28 132 (harmadolva)
Napszámos	7460 (napi 70 fillér)	7460
Összesen	95 856 (korrigált szám)	77 736

A korrekció tehát – várható módon – egyértelmű csökkenést hozott, s mellesleg nem áll távol a Móricz által valósnak vélt munkásszámoktól. Kérdés persze, hogy ez mivel vethető össze, minthogy a korszakban nem volt egyértelmű konszenzus a szükségesnek/kívánatosnak ítélt kisbirtok nagyságáról. Károlyi maga 13 és 20 holddal számolt, s utóbbi alapján 40 419, előbbi esetében pedig 62 184 kereső jött ki eredményként. A neves agrárszakember és nem mellesleg erősen reformpárti Kerék Mihály 1934 őszén maga is úgy fogalmazott, hogy az önálló családi gazdaság mérete ideális esetben 15-20 hold kellene, hogy legyen.³⁰ Két további szempontot is figyelembe kell azonban venni. Egyrészt Kerék azért állt ki a fenti földméret mellett, mert szerinte az képes lekötni egy család munkaerejét, tehát ekkora méret esetében nem egy keresővel kellene számolni. Másrészt egyes korabeli számítások szerint az uradalmi cselédek jövedelmének eléréséhez legalább hétholdas birtok megléte feleltethető meg.³¹ Ezt némileg megemelve, 10 holdas birtokokkal számolva, a felmérésbe bevont földeknél 80 838 keresővel számolhatunk. A fenti adatok tehát azt mutatják, hogy viszonylag magas szinten gazdálkodó uradalmakat figyelembe véve, nincs drasztikus

29 A napi 70 fillérhez kapcsolt évi 400 pengős jövedelem a korabeli kutatások alapján nem tekinthető alacsonynak.

30 Magyarország 1934. nov. 17. 3.

31 GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Bp., 2003. 326.

eltérés abban, hogy a két birtoktípus mekkora nagyságrendű munkaerőt köt le, s az, hogy a mérleg nyelve hova billen, jelentős mértékben a kisgazdaság tervezett méretétől függ.

Végeredményben a vita csak kevésbé befolyásolta a kérdés kapcsán kialakult álláspontokat. Károlyi ugyan az eredményei értékelésénél igyekezett visszafogott maradni. Már első megnyilatkozásakor jelezte, elfogadja, hogy a kisbirtokok erősítése időszerű feladat, de szerinte elegendő egy, az állam által irányított mérsékelt „birtokforgalom”, melyet egyes vidékeken telepítés egészít ki. Anyaggyűjtési eredményei azonban mást mutattak. Ha csak annyit vállalt volna fel, hogy cáfolja azt a közkeletű állítást, miszerint a nagybirtok „csak kis számú mezőgazdasági munkával foglalkozónak ad kenyeret”, valószínűleg megalapozottabb, védhetőbb lett volna az álláspontja. Ő azonban arra törekedett, hogy látványosan és egyértelműen prezentálja a nagybirtok fölényét szociális téren, s ennek érdekében kész volt túlzó, így megkérdőjelezhető és támadható számítási módszereket is alkalmazni. Ráadásul bármennyire próbált nyitott lenni, anyaggyűjtése azt a közvetett üzenetet hordozta, hogy eredményei általánosíthatóak, s ha a nagybirtok ennyivel jobb teljesítményt produkál, akkor semmi szükség földosztásra. A reformpárti tábor így értelmezte az egész akciót, s ennek megfelelően részesítette a szatmári gróft határozott elutasításban.

A vita ugyanakkor egy további tanulással is járt a statisztika felhasználhatóságának korlátaival kapcsolatban. Elvileg a földreformkérdés tárgyalásánál akkor lehetett volna az érveket szakszerű módon támogatni vagy cáfolni, ha rendelkezésre álltak volna teljes körű, megbízható és országos méretű felméréseken alapuló üzemstatisztikai kimutatások. Mellesleg erősen kérdéses, hogy elvárható-e egy ilyen alapos, átfogó és hatalmas munkával járó felmérési vizsgálat lefolytatása az államigazgatási szervektől. Ennek híján azonban a földreformpárti és a vele szemben álló tábor egyaránt közvetett módszereket alkalmazott: Károlyi az egyéni, tendenciózusan válogatott és elkerülhetetlenül részleges anyaggyűjtést, az ellentábor pedig népszámlálási és birtokszerkezeti forrásokat. A statisztika tehát egyfajta támogató szerepet töltött be, jelezve a hozzá fűzött objektivitás korlátait. Konkrétan pedig arra mutatott rá, hogy az egyszerű mennyiségi mutatók számbavétele mellett a velük végzett csoportosítási és számítási eljárások mennyire befolyásolhatják a végeredményt.³² A vita ugyanakkor azt is jelezte, hogy a szélesebb közvélemény felé a világos, könnyen átlátható üzenetek hatásosabbak, a konzervatív tábor pedig a Károlyiénál sokkal egyszerűbb, jobban interpretálható adatokkal tudott előállni. Tátray István közgazdász-mérnök 1936-os elemzésében már arra fókuszált, hogy szerinte a szétesztható és családi keretekben művelhető földnagyság – az igénybevételnél 500 holdas határral számolva

32 A kérdésre nézve lásd GYÁNI Gábor: *A statisztika, mint konstruált és/vagy objektív történeti adat*. Statisztikai Szemle 96(2018). 3. sz. 245–254.

– nagyjából 2 millió holdat tenne ki, amelyből nem lehet 1,5 millió földnélküli és törpebirtokos igényeit kielégíteni.³³

Az anyaggyűjtés értékelése, illetve a vele kapcsolatban megfogalmazott reakciók ugyanakkor rámutattak, hogy a téma messze túlmutatott a szorosan vett népesség- és munkaerő-megtartás kérdésén. Kerék Mihály 1934 őszén egyértelműen úgy fogalmazott, hogy termelési téren a kisüzemé a jövő. Matolcsy pedig a vita végén, 1935. június elején ismételt az elhangzottakat, hogy nemzetvédelmi szempontból is szükséges a nagybirtokok paraszti kézbe juttatása.³⁴ Jóval komplexebb kérdéskörrel volt tehát szó annál, mint ahogy azt a Károlyi-féle – szándékát tekintve – problémaegyszerűsítő megközelítéssel el lehetett volna intézni. Időnként ugyan napvilágot láttak megértőbb és nyitottabb állásfoglalások. Maga Móricz éppen a polémia időszakában, a Cobden-Szövetségben megtartott előadásában fejtette ki, hogy miután „a kisbirtok üzemi formája kezdetleges, a különböző birtoktípusok között eltartóerő tekintetében nincs olyan nagy különbség, mint amilyennek azt vélni lehet, és így a birtokfelosztástól nem lehet túl nagy népsűrítő hatást várni”.³⁵ Álláspontját azonban nem kísérelte meg összhangba hozni a Károlyi-féle akcióval szemben megfogalmazott kritikájával. A népi írók mozgalmát erősítő Kovács Imre pedig az 1940-es évek elején jutott arra az elgondolásra, hogy a két üzemtípus „nem ellensége, hanem kiegészítője egymásnak”.³⁶

A fenti megnyilvánulások azonban szórványosnak tekinthetők. A két oldal igen kevés hajlandóságot mutatott a másik fél szempontjainak és érveinek a megfontolására,³⁷ csekély volt a hajlandóság az érdemi közeledésre, s a diskurzust inkább a konfliktusvállaló és erősítő interpretációk dominálták.³⁸ A Károlyi-féle akció végeredményben – különböző okok miatt – nem érthette el fő célját. Hatása is kimerült abban, hogy rövid időre a szatmári gróf egyfajta diskurzusrányítói szerephez jutott, utóbb néhány konzervatív szakember hivatkozott rá, illetve anyaggyűjtése hozzáértő szakmai kezekben (Scherer Péter Pál) könyv formában is megjelent.³⁹

33 TÁTRAY István: *A magyar földbirtokpolitika feladatai*. Magyar Kultúra 1936. ápr. 201–203.

34 Pesti Napló 1935. jún. 2. 7.

35 Budapesti Hírlap 1935. febr. 27. 6.

36 PAPP István: *Föld, Föld! = Népi blog. Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*. Szerk. BARTHA Ákos–PAÁR Ádám–PÉTERFI Gábor. L'Harmattan, Bp. 2016. 236.

37 Ennek konkrét jeleként Károlyi végig ragaszkodott az ötfős családokhoz, az ellentábor pedig a nagybirtok területéhez rendre hozzá kívánta számítani a kisüzemi módon nem hasznosítható területeket is.

38 BARTHA: *i. m.* 76.

39 SCHERER Péter Pál: *A nagybirtok*. Bp. 1939.

IN DEFENSE OF LARGE-SCALE HOLDINGS.
THE DATA COLLECTION OF GYULA KÁROLYI IN 1935

Keywords: *agrarian society; land reform; farming; labor force; large-scale holding; peasantry; statistics*

By 1934 the situation of the agrarian society and the demand for a land reform became a leading theme in the Hungarian public life. Several anti- and pro-reform writings came to light in the public discourse, but the latter became more and more dominant, which inspired count Gyula Károlyi to play a more proactive role. Károlyi strove to simplify the debate and – by focusing on a sole central issue – he stood by the necessity of the survival of large estates. At the beginning of 1935 Károlyi collected data on the economic management of 29, and later of 133 demesnes. Based on these, he made calculations and came to the conclusion that a well-managed large-scale holding with intensive farming can provide for more people than a land of similar size divided into 13 or 20-acres (Hungarian acre = 0,57 hectare) small-scale farms. While the Gömbös administration did not deliver its opinion directly on the results of the data collection, the subject still had a special resonance in the contemporary press. Criticizing and dismissive writings were in majority. Primarily, the works of the well-known statistician, Miklós Móricz had the greatest effect on public opinion. Móricz and others challenged the accuracy of Károlyi's calculations putting the data of census surveys against them. Ultimately, a massive debate emerged, which provided a topic for the contemporary press for half a year starting from January 1935. During the debate, neither party was able to prove his standpoint in an unequivocal manner, which shows the limits of the statistical method. The controversy did not bring the opinions closer to each other, and neither camp expressed a willingness to consider the statements and arguments of the opposing side. Finally, the study briefly concludes on the – severely limited – effects of Károlyi's actions.

ÎN APĂRAREA DOMENIILOR ÎNTINSE.
COLECȚIA DE DATE A LUI GYULA KÁROLYI DIN 1935

Cuvinte-cheie: *societate agrară; reformă agrară; activitate agricolă; forță de muncă; mari domenii; țărănime; statistică*

Începând cu 1934 situația societății agrariene și necesitatea unei reforme agrare devenise o temă centrală a vieții publice din Ungaria. În discursul public s-au proliferat mai multe scrieri anti- și pro-reformiste, cele în favoarea reformei devenind din ce în ce mai dominante. Acest lucru a determinat activitatea intensă a contelui Gyula Károlyi care urmărea simplificarea dezbaterii și – prin concentrarea pe întrebarea centrală a problemei – dovedirea necesității conservării marilor domenii din Ungaria. La începutul anului 1935 Károlyi a centralizat datele privind administrarea a 29, mai apoi a 133 de astfel de domenii. Prin analiza datelor a ajuns la concluzia că un domeniu mare bine-administrat și cu activitate agricolă intensă putea susține mai multe persoane decât un teren cu o suprafață similară, dar împărțit în loturi a câte 13 sau 20 de iugări. Cu toate că guvernul Gömbös nu s-a pronunțat în mod direct despre rezultatele anchetei, tema a avut un ecou pronunțat în presa contemporană. Majoritatea scri-

erilor au avut însă un ton critic, respingând rezultatele acesteia. Dintre toate, lucrările lui Miklós Móricz, un statistician renumit al vremii, au avut cel mai puternic efect asupra opiniei publice. Atât el, cât și alții au contestat acuratețea calculelor lui Károlyi și i-au confruntat datele cu informații din recensămintele vremii. Între cele două tabere s-a iscat o dezbateră amplă, care devenise o temă constantă a presei din prima jumătate a anului 1935. Niciuna dintre părți nu a reușit însă să-și demonstreze în mod convingător poziția, fapt ce evidențiază și limitele metodologice ale statisticii la vremea aceea. Părțile nu s-au arătat receptive la ideile taberei opuse, astfel în ciuda polemicii intense opiniile și convingerile lor nu s-au apropiat. În final autorul a ajuns la concluzia că străduințele contelui Gyula Károlyi au rămas fără un efect semnificativ în rezolvarea problemei enunțate.